

քեան և այս արտոնողութեան , որ կոչ
ընդ մէջ արեաղարձական տարւոյն և
արեւու շրջաբերութեանն : Այս պատ-
ճառաւ հնարուեցաւ պարսկական
տարին (année anomalistique), և է ժա-
մանակն որ կ'անցունէ արեւը իր պարու-
նակին վրայ մի և նոյն կէտը վերադառ-
նալու համար : Հարկաւ այս տարին ա-
ւելի երկայն կ'ըլլայ քան թէ արեա-
ղարձական տարին , և այնչափ երկայն-
որչափ ժամանակ պէտք է անցունէ ա-
րեւն ընթանալու վերոյիշեալ 50" աղե-
ղան , որով յառաջիկ է գիշերահաւասա-
րի կէտը :

Պարականոն տարին ուղեւոր բացա-
տրել միջական ժամանակով , կ'ըլլայ

օր 365՝ 259709 ,

և կամ

օր 365 , ժամ 6 , րոպէ 13 , մանրերկ . 58.8 ,

Այսպիսի են այլ և այլ դորժածա-
կան տարիները , և զանոնք գտնելու
կերպը : Հիմա կը ֆնայ տեսնելու թէ
ինչ պատճառաւ հարկ եղբր է հնարել
տարին , և պատմել այն ամեն փոփո-
խութիւններն որ կրբր է սկսեալ հնա-
գոյն ժամանակներէ մինչև առ մեզ :

Կը շարունակուի :

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԱՀԱՆԴԷՍ Ի ԲԱՐԻՁ

ՅԱՄԻՆ 1878

Ա

Համաշխարհական Արուեստահան-
դէսը գոհարանութեան երգ մ'է առ
աշխատանս , և երգայարգաբն են այն
բերաւոր աշխատաւորքն , որոնք քան-
դակեցին , նկարեցին , գործեցին ,
հիւանեցին , գործեցին , երեակայեցին
այն ձեռակերտները , զորս կը կոչենք
ստացուածք քաղաքակրթութեան , գի-
տութեան և ճարտարութեան :

Մինչ կ'ամբառնային Դորդատէրոյի
աշտարակները , ընդ յարկաւ կը ծած-
կուէին Արիստան Դաշտին ընդարձա-
կածաւոր գահիճները , և ամեն աղ-
գաց գործաւորները կը պատրաստէին
իւրաքանչիւր նկարէն հովանոցները ,
անդին կը թնդային ծանր ուռան հա-
րուածները մեծազանգուած արկեղաց
վրայ , որոնք կը բովանդակէին մեքենա-
ներ , կերպաններ , նկարներ , արձա-
նաձոյրեր , անդրիններ , պղնձեայ կամ
մարմարեայ կենդանադիրներ . կը շա-
ռայէին ծանրաբեռն կառաց անիւները
նորահաստատ ճանապարհաց վրայ , օ-
ղը կ'որոտացունէին կառավարչաց ձայ-
ները , և արուեստագիտին կամ շինուա-

ծապետին բարձրագոյ հրամանները
խառնուելով կենդանեաց դոփմանն ու
գործաւորաց աղաղակին հետ , նորանը-
շան ներդաշնակութիւն մը կը կաղ-
մէին :

Ամենքը կ'աշխատէին : Եւ ինչ որ
հանճար կը կուլուի , այս տեղ ընդ ա-
ռաջ կ'ելլէր ընդ կերպարանք յարմա-
րութեան աշխատելու անգուլ , և 'ի
դէմն տարապայման կարողութեան
թափելու յարատեւ և տոկուն ճգուիւն :
Այն զարմանալի և հոյակապ ձեռա-
գործները , որոնք 'ի հանդէս պիտի ել-
նեն , արդիւնք են բազմաբիրտն ջա-
նից և բերապայայման փորձերու . և
գեղարուեստից անմահական գեղեց-
կութիւնքն ու ճարտարութիւնը կեն-
դանացընող գիւտերը , պտուղ են շա-
րունակ և տարժանեղի աշխատութեան :

Բայց կայ աշխատութիւն և աշխա-
տութիւն : Եղբր է ժամանակ մը , յո-
րում զօրաւոր ու խորամանկ մարդիկ
բռնացեր են այլոց վրայ , և եղծանելով
մարդկութեան հասարակաց օրէնքը ,
ստիպեր են իրենց եղբարքն աշխատելու
իրենց համար : Եւ գերեաց աշխատու-
թիւնը կ'ամբառնար այն լուին բուրգե-

որ, կը կոխէր ապառաժները խորհրդաւոր սփիւրհներու, որոնք մինչև այս օր կը փնտռեն դեռ ևս այն անապատներուն մէջ ապագային առեղծուածը, և արեւը կը ցամքեցունէր այն քարանց վրայ թափուած արիւնն ու արտասուքը գործաւորաց: Սակայն Քրիստոնէութիւնը բերաւ ազատութիւն, նուիրագործեց աշխատութիւնն, որ դաշնաւորելով գիտութեան հետ, կու տայ իր ամեն ստեղծագործութեանցը վախճանը, նպատակն ու զաղափարը. և Արուեստահանդէսներն այս տեսակ աշխատութեան յաղթանակն են:

Միով բանիւ, աշխատութիւնն է փրկութիւն: Աշխատութիւնը կը ներշնչէ արժանաւորութիւն, յարգ անձին. և ով որ իր աշխատութեամբը բարձրացաւ, բռնաւորաց անգամ յարգանքն ստացաւ, և նիւթական ոյժը միշտ խոնարհեցաւ արուեստագիտին բարոյական ուժոյն մեծութեանն առջև: Աշխատութիւնն է հարստութիւն, որ կու տայ ժողովրդոց բարօրութիւն և անկախութիւն. աշխատութիւնն է առաքինութիւն, որ կը կազմէ ու կը պահպանէ զբարս. աշխատութիւնն է հաւատարիմ մխիթարութիւն կենաց ամեն ցաւոց մէջ. վերջապէս աշխատութիւնն, ըստ ասոց բանաստեղծի մը, այն թէն է որով կը վերանանք յերկինս: Համաշխարհական Արուեստահանդէս մը այնպիսի տեսարան է, որ կը կազդուրէ զբեկեալ սրտերը: Ով որ կը զարհուրի բարուց արդի ապականութեան վրայ, այնպէս որ մօտալուտ կը կարծէ ընկերական աշխարհին քայքայումը, թող մտնէ ճարտարութեան այս ասպարէզը, մարդկային գործունէութիւն ամենայն արգասեաց այս հանդիսարանը, ուր ամեն ջանք կ'ըլլուի կեանքն աճեցունելու, և կը տեսնէ որ չի մեռնիր աշխարհը մը որ կ'աշխատի:

Բ

Հին է Արուեստահանդիսից պատմութիւնը: Յառաջ քան զայլոց յիշենք

մեր հին նախնեաց հաւնաշխարհական տօներն, որոնց ժամանակ ամեն կողմանէ կը խմբուէին 'ի հանդէս քաջաց, մրցանաց, խաղուց, և վայելից հասարակաց, և 'ի վարձատրութիւն առաքինեաց: Նոյնպէս Յոյնք ալ իրենց ազգային տօնից ժամանակ' կը հրաւիրէին գեղեցկագոյն պատանիները, զօրաւորագոյն ըմբիշները, ճարտար արուեստագէտները, յաջողակ բանաստեղծները, որպէս զի 'ի հանդէս հանն իրենց գեղեցկութիւնը, կամ իրենց նիւթական ոյժը, և կամ իրենց հանճարը, որով առաջին Արուեստահանդէսը կը կատարուէին: Նպատակը նոյն էր, ինչպէս հիմայ. որ է ծանօթացունել լաւագոյնները, նախանձաւորութիւն չարժեք մրցանակով, և հռչակել իմացականութեան արդիւնքը: Արուեստահանդէս էր նաև այն սովորութիւնն որ ունէին հռչակաւոր արուեստագէտը զնկու 'ի տես հասարակաց իրենց ձեռագործները, որպէս զի բոլոր քաղաքացիք դատեն զանոնք: Սնուանի է այն դատողութիւնն որ բրաւ կոչկաւարն՝ Ապեղէսի պատկերի մը կոչկին վրայ. և արուեստագէտը սիրով ընդունեցաւ և սրբազրեց թերութիւնը. յաջողութեամբ դատաստանին կոչկաւարն յանդգնեցաւ դատել նաև սրունքը, որ անթերի էր. այն ժամանակն Ապեղէս շուտ մը խրատեց զայն՝ արուեստին սահմանէն դուրս չելլել և մի քան զկոչիկն 'ի վեր ամբառնալ. ուստի առակ եղաւ ըսելն. Մի կարուակ քան զկոչիկն. *Ne sutor ultra crepidum.*

Գ

Գեղարուեստը, որ հասան 'ի ծայր կատարելութեան յառաջ քան զձեռն արուեստ, — վասն զի անոնք արդիւնք էին երեակայութեան որ կը պատկերացունէ և կը ստեղծէ, մինչդեռ ասոնք արգասիք են երկար փորձառութեանց և ճգանց ու քննութեանց, որոնց մէջ իւրաքանչիւր դը կ'օգտուի իր նախորդէն, — գեղարուեստը կ'ըսենք նախ

քան զայլս ունեցան իրենց յատուկ Արուեստահանդէսը: Պատմութիւն կ'աւանդեն միջանքն արուեստագիտաց, որոնք իրենց ձեռագործները 'ի տես հասարակաց կը դնէին, կոչելով յօգնութիւն անոնց դատաստանը. և 'ի մասնաւորի նշանաւոր է վնշտասանե, բորդ դարուն իտալիոյ մէջ այն Արուեստահանդէսն, յորում 'ի տես հասարակաց դրած էին լէճնարտոյ տա վիճիկ և Միքէլ Անճելոյ Պուճարողի երկու ուրուագիծը, խորհրդոյ ըսուած Գահճին մէջ 'ի Ֆիորենցա, որ եղաւ Դպրոց գեղարուեստից: Այսպիսի Արուեստահանդիսից սովորութիւնն իտալիայէն անցաւ Գաղղիա, ուր երբ այլ և այլ քաղաքական անցք եօթնեւտասներորդ դարուն առ 'ի կիսն թողուցին Բարիզու արքունի ճեմարանին առաջարկած Արուեստահանդէսն, հետամուտ եղաւ Մանսարտ (Mansard) որ նորէն բացուի. և լուգովիկոս ԺԴ ոչ միայն հաւանեցաւ, այլ նաև ուզեց որ Լուվրի մէջ ըլլայ:

Բայց այս հանդէսները գեղարուեստից համար էին, ձեռնարուեստը անտես թողուած էին, իբր թէ գործաւորներուն բրտացեալ ձեռաց արգիւնքն ըլլային:

Ձեռնարուեստից հին Արուեստահանդէսները տօնավաճառներն էին. իւրաքանչիւր քաղաք ապահարկութիւն կը շնորհէր մուքի այն ամենուն, որ կը բերէին վաճառք, գէնք, գիպակք, գողարեղէնք, անօթք, որոշեալ օրեր յօրս կը տօնախմբէին կամ հայրենեաց յիշատակ մը, կամ շատ անգամ սրբոյ մը տօնը, և կամ երբեմն թէ մէկը և թէ միւսը միանգամայն. և ամեն կողմանէ վաճառականք կը գիմէին այս տօնավաճառներուն. սակայն ոչ յանձնաժողով մը երդուեալ դատաւորաց, և ոչ կառավարութի մը կը վարձատրէր զճարտարս մրցանակաւ, բայց հասարակութիւնը, որ միշտ աւելի ապահով և աւելի անկողմնապահ դատաւոր է, կը վարձատրէր զանոնք գնելով անոնց ձեռագործները. վասն զի շահու զգացումը

կը մղէր զինքը քնտրութիւն ընել ընդ մէջ գեղեցկագոյն վաճառուց և տալ պատշաճ գինը:

Դ

Արդեան Արուեստահանդիսից անդաւնիկը կատարուեցաւ 'ի Բարիզ այնպիսի տարի մը, զոր պատմութիւնն անջինջ տպաւորած է իր յիշատակարանաց մէջ մեծամեծ պատահարացն համար՝ որ տեղի ունեցան: Եամին 1797, Գաղղիա հազիւ թէ մեծ յեղափոխութենէն ելեր էր, դեռ ևս զբաղեալ քաղաքական պատերազմաւ իր մէջն ու արտաքին պատերազմաւ օտարին հետ, մինչ կը կնքէր 'ի Գամբոյ Ֆորմիոյ դաշն խաղաղութեան Աւստրիոյ հետ, որպէս զի շարունակէ պատերազմն ընդդէմ Անգլիոյ, ինքն իր մէջն այնչափ ոյժ և այնչափ կարողութիւն գտաւ որ միջանք բացաւ խաղաղական ձեռնարուեստից:

Մարգիզն ա'Ավէզ (d'Avéze), որ առնօրէն էր Պետութեան ձեռագործութեանց, արդէն յղացեր էր խորհուրդն 'ի հանդէս հանելու արուեստանոցներէն ելած լաւագոյն առարկաները. բայց ետքն սքսորուելով, անկատար մնաց իր մտածութիւնը: Սակայն կառավարութիւնը ձեռք առաւ գործադրելու այն խորհուրդը, որպէս զի մըրցանակաց հրտադրքը նախանձաւորութիւն չարժէ, որ արդէն սաստիկ յուղուած էր համարաւ ստանալու փափաքէն, որով նոյն ժամանակն ամենքը վառուած էին: Ուստի բոլոր գաղղիացի արուեստագէտք հրաւիրուեցան ներկայացունել իրենց աշխատանաց արդիւնքը, զորոնք գիտնոց յանձնաժողով մը պիտի դատէր վարձատրելու լաւագոյնները: Բայց պատերազմն որ անդադար կ'որոտար սահմանադիւրաց վըրայ, թոյլ չէր տար կառավարաց երկրին հոգ ու խնամք նուիրելու ճարտարութեան տօնախմբութեանն: Միւս կողմանէ ալ հանձարեղ երիտասարդութիւնը գումարուեր էր հայրենեաց դրօշին չորս դին, որուն վրայ արդէն գրուեր

էին անուանքն Միլլէզիմոյի, Մոնդէ-նոդգէի, Արդոյի, որ և կը պատրաստուէր արշաւելու փարաւոնաց երկիրը, և անկէ վերադառնալու Ս. Բեռնարդոյի անցքը, և հետեւելու Պոնաբարդէի յաղթական հետոցը մինչև 'ի սահմանածայրս Եւրոպայի: Անոր համար հարկ եղաւ համառօտել նախապատրաստական ժամանակն Արուեստահանդիսին, և մայրաքաղաքէն հեռու եղող գաւառները չհասան զրկելու իրենց արդիւնքը: Եւ սակայն Արուեստահանդէսը կատարուեցաւ, և այնպիսի կենդանի փափաք թողուց նորէն կատարելու, որ հարկ եղաւ մտածել հնարք գտնադնելու հասարակաց կամքը:

Պոնաբարդէ կանգնել տուեր էր Բարիզու Արիսեան Գալտին մէջ, ուր տեղի ունեցան վերջին համախարհական Արուեստահանդէսներն, ինչպէս նաև ներկայ Արուեստահանդէսն, այնպիսի չէր մը, որ կարող ըլլայ ծառայելու մշտամնայ Արուեստահանդիսի այն աւանդեցիկ ձեռագործաց համար, որոնք Բարիզու և շրջակայ անդեաց գործարաններէն կ'ելլէին, և ինչպէս ամեն բանի 'ի սկզբան միտ ճշդող ու խիստ դատաստան կ'ըլլուի, այսպէս ալ միայն տասուերկու միտալք բաշխուեցան լաւագոյն ձեռագործաց, և նոյնչափ ալ գովութեան աստիճանք:

Առաջին մեծ Արուեստահանդէսը տեղի ունեցաւ յամին 1804:

Ե

Գրքոյի մը, որ հիմա չի գտնուիր, ուրուն հեղինակն է վերոյիշեալ մարգիպն տ'Ավէզ, որ Գաղղիոյ մէջ առաջինն եղաւ յղանալու ճարտարութեանց Արուեստահանդիսի մը խորհուրդը, կը բացատրէ անոր հիմնադրին ընդարձակ ու կրթական մտածութիւնն: Երկար ժամանակէ 'ի վեր, կը գրէր տ'Ավէզ, կ'որոճայի մտաց մէջ առաջարկելու և վերանորոգելու մեր մէջ ալ այն խա-

ղերն, որ հին ժամանակ պատիւ ունէին առ Յոյնս և առ Հռովմայեցիս, և այն խաղուց առիթով մէկ տեղ կը հաւաքուէին որչափ որ այն մեծ ժողովուրդները համալուար մարդիկ ունէին առաքինութեամբ, արդեամբ, հանճարով, կարողութեամբ, յաջողակութեամբ, շնորհք և գեղեցկութեամբ, զոր բնութիւնը պարզեւեր էր անոնց:

« Այս մտածութեամբ վառուած ընտրեցի յարմարաւոր անձինք որ օգնեն ինձի. և յետ հաղորդելու անոնց իմ առաջարկութիւնս և հաւանութիւննին առնելու այս նոր հաստատութեան զոր կ'ուզէի կանգնել, մատուցի նախազիծս գաղղիական կառավարութեանն ու ժողովրդեանն:

« Կառավարութիւնը դուռտեց իմ տեսութիւններս, ընդունեցաւ իմ խորհուրդս, և որչափ իրմէ կը կախուէր, ձեռննտու եղաւ իմ ջանիցս:

« Մարմնակրթմանաց խաղերը վերականգնուեցան հանդիսապէս և չքեղութեամբ Օրսէյի մեծակառոյց պալատին մէջ. և ընտրուած խաղերն էին. Երանժըտութիւն, Պար, Ձիաշարժութիւն, Բմբաւարտութիւն, Հեծելութիւն, Գրնախաղութիւն, Նետաձգութիւն, Տիգաձգութիւն, Սկաւառակախաղութիւն, Ձիերթացութիւն, Հետիւնթացութիւն, Կառարշաւ:

« Իմ ընտրած տեղս յարմար էր բոլոր այն կրթութեանց և խաղուց ընդարձակ տարածութիւն ունենալով պարտիզաց և յարկաց:

« Ուղեցի նաև այս ուսումնարանիս մէջ ընդհանրացունել այն ամեն մեծամեծ ու օգտակար գաղափարներն, որոնցմով լի էր միտքս: Ուստի առաջարկեցի գործակիցներուս, որ վերոյիշեալ խաղուց վրայ յաւելունք քանի մը դրազիտական գումարումներ, հանդէս մը գեղարուեստից ամենէն յարգի առարկայից, և վերջապէս նաև Արուեստահանդէս մը ազգային ճարտարութեան արդեանցը: Այսատուութիւն չքայնցի ընդունել տալու իմ այս գաղափարներս, և հետագայ առարկայից հան-

դէսն որոշուեցաւ և կատարուեցաւ առաջիկայ կարգաւ :

« Ամեն տեսակ կերպաս, երկաթեղէն մանրալաճառք (quincailleries) և ամենայն ազդ գոհարեղինաց, գրատուն՝ որ նշանաւոր էր բովանդակութեամբը, ապագրութեամբը և կազմերովը » . . .

Կը շարունակէ այն զրբոյկը նշանակելու ուրիշ ձեռագործներ ալ, ինչպէս են եպենագործութեան, ժամացուցադործութեան և մեքենագործութեան, յախճապակագործութեան, կահուց, պղնձեաց, մարմարինից, նկարուց, փորագրութեանց և զծագրութեանց, բնական պատմութեան առարկաներ և վերջապէս մարմնակրթական խաղեր: Ինչպէս կը տեսնուի՝ բաւական կատարեալ մտածութիւն մ'էր այս Արուեստահանդէսը և արժանի էր շատ աւելի հոչակուելու քան ինչ համբաւ որ ստացաւ :

Յետ յիշատակելու այս նախընծայ հանդէսն արուեստից, անցնինք տեսնելու բուն Արուեստահանդէսը 1804 տարւոյն :

2

Խաղաղութեան արուեստները սահմանագրուած են ամեն տեղ գրաւելու, ուր առաջ տիրեր էին պատերազմի արուեստները, և աշխատանքը փոխանակելու անգործութեան : Ուստի Լուվրը, այն հին ղդեակն զոր անտառակի մը մէջ կանգնել տուեր էր ֆրիլպպոս-Ազոստոս, այն պալատն որ ասպետաբարոյ արքայն փրանկիկոս Ա շինել տուեր էր, ընտրուեցաւ հրամանաւ առաջին Հիւպատին իւր ասպարէզ Արուեստահանդիսի ճարտարութեանց յամին 1804 : Եւ ժողովրդական գործունէութեան արդիւնքը զետեղուեցան ճիշդ այն գաւթին մէջ, որուն յատակին վրայ մինչև հիմայ կը տեսնուին նշանակուած սպիտակ ասփալտով այն զծերն որ հին դղեկին յատակագիծը կը ցուցնեն : Ժարտարագործք և արուեստագէտք խուռն բազմութեամբ զիմեցին

հեռագոյն գաւառներէն՝ ի հանդէս հանելու իրենց ձեռակերտները, և այն ժամանակն եղաւ որ ճանչցուեցաւ թէ ինչպէս երեք տարուան համառօտ շըրջանին մէջ զարմանալի կերպով զարգացեր էին ճարտարութիւնը, թէ և կը վառէին արտաքին պատերազմուիչ և ներքին յուզմունք : Այն Արուեստահանդիսին կը վերընծայեն գաղղիացի տնտեսագէտք իրենց ազգային ճարտարարուեստական մեծ վարկն, որ սահմաններէն անցաւ, և շատ տարիներ իրաւրնտիր (arbitre) բազմեցաւ վաճառականութեան, անհուն օգտաբերութեամբ Գաղղիոյ :

Այս յաջող փորձէն խրախոյս առաւ Գաղղիոյ կառավարութիւնը և ուզեց նորէն կրկնելու զայն, և տարապայման փութով յամին 1802 նոր Արուեստահանդէս մ'ալ բացուեցաւ Լուվրի մի և նոյն գաւթին մէջ : Այսպիսի մրցանաց մերձաւորութիւնը մեծապէս կը նուազեցունէ անոնց արդիւնագործութիւնը : Վասն զի տարի մը կամ երկու շատ կարճ ժամանակ ևն նոր յառաջադիմութիւն ընելու ճարտարութեանց մէջ :

Ուստի միայն 1806 տարւոյն Արուեստահանդիսին մէջ պատկուեցան այն ակնկալութիւնքն որ ծագեր էին նախկին մրցանաց ժամանակ, սկսեալ հանդէս ելլող արուեստագիտաց թուէն, որ եօթնպատիկ աւելի եղաւ քան 1804 ամին : Բաւական է յիշել որ երբ կատարուեցաւ այս Արուեստահանդէսը, կ'ինքնակալէր Նաբոլէոն Ա, որ կը սիրէր մեծագործ և հոյակապ ձեռնարկութիւնները, և լաւ գիտէր հրամայել որ անոնք ծայրագոյն ջրեղութեան հասնին : Որպէս զի առաջին կայսրութեան փառացն այնպիսի յիշատակ մը թողուն ժողովրդեան մտացը մէջ, որ խաւարեցունէ բռնակալութեան ամեն տալաւորութիւնները : Անկար զինուորաց անկելանոցին առջևի հրապարակին վրայ զետեղուեցան գաղղիական գործունէութեան վերջին գիւտերը : այսինքն այն ամեն բան որ արդէն կը չինուէին, լաւագոյն կը համարուէին, և շատերն ա-

առաջին անգամ ի հանդէս կ'ընծայուէին, որոնք այն ինչ ելեր էին արուեստագիւտաց ձեռքէն: Շատ գերազանց Արուեստահանդէս մ'եղաւ նորանոր գիւտերու, և հռչակուեցաւ որ գաղղիական արուեստանոցներն այնուհետեւ բաւական էին խուլ ամենայն պիտոյք, և ալ պէտք չկար արտաբերել: Բազմաթիւ միջանակներ բաշխուեցան. ոսկի միտալք մինչև 26 հատ, արծաթի միտալք առաջին կարգի 64 հատ, երկրորդ կարգի 54 հատ, և անհամար ալ պղնձէ միտալք և պատուոյ յիշատակութիւնք:

Եպսոյն Նաբոլէոն այս յաջողութեանէն հրապուրուած ուզեց որ ուրիշ անգամներ ալ կատարուին այսպիսի մրցումք, սակայն ինքն իշխանութեան ծայրն առաւելապէս զինուցարդեամբքն հասած ըլլալով, կը շարունակէր անյադար իր աշխարհակալութիւնները, որոնք մերկացուցին գաշտերը և դատարկեցին արուեստանոցները զորաւոր բազուկներէ, զրկելով զանոնք զրաւելու Սպանիոյ տանջարանաց մէջ և կամ Ռուսիոյ սառույցներուն մէջ:

Երբ վերագարձան Պուրպոնեանք, ուղեցին նորոգել գաղղիական ճարտարութեանց փառքը, նմանելով Նաբոլէոնի. ուստի նոր Արուեստահանդէս մը կարգեցին յամին 1819, և չքեղաբար հաւաքեցին ամեն առարկաները խուլի փառաւոր սրահներուն մէջ: Եւ որովհետեւ տրուած մրցանակներուն արժէքն իբր թէ կը նուազէին որչափ աւելի բազմաթիւ անձանց բաշխուելու ըլլան, անոր համար լաւագունից տրուեցան տասպետական կարգաց չքանչանք, ինչպէս լէդէոնին պատուոյ, կարգի Ս. Միքայէլի, և ոմանց մինչև տիաղու Պարմուլթեան:

Գաղափար մը տալու համար, յիշենք արուեստագիտաց թիւն որոնք այլ և այլ Արուեստահանդիսից մէջ զրբեր էին իրենց ձեռագործներն ի տես: Յամին 1798 էին 110 արուեստագէտք. յամին 1801 էին 230. յամին 1802 եղան մինչև 540, որ է ըսել կրկնապատիկ նախընթաց տարւոյն և հնգապատիկ 1798

տարւոյն: Յամին 1806 անոնց թիւն հասաւ 1422, և յամին 1819 անոնց թիւը շատ չաճեցաւ, հազիւ թէ հասաւ 1662. և յամին 1823 անոնց թիւը աւելի նուազեցաւ և եղաւ 1648. Իսկ յամին 1834, այսինքն յետ յեղափոխութեանն որով գահընկէց եղեր էին Պուրպոնեանք և փոխանակ անոնց ի գահ ելեր էին Օւլէանեանք, արուեստագիտաց թիւն հասաւ 2447:

Է

Ուրիշ ազգերն ալ կը գիտէին ու կը հետեւէին. և Գերմանիա որ այն ժամանակէն ի վեր Հռենոսի միւս ափանց վրայ կեցած յառած ունէր աշուրները դէպ ի Գաղղիա, սկսաւ ի հանդէս հանել իր ճարտարութիւնները յամին 1818 նախ ի Հեսսէ կայսրնաիր, և վերջն հետզհետէ ի Միւնիխ, ի Վիւրդէմպէրկ, ի Պետլին. և երանի թէ Գերմանիա ու Գաղղիա միշտ իրարու հետ կուտած ըլլային այսպիսի ազնուական ու մարդասիրական մրցանքով աշխատութեան և գիտութեան:

Առատրա, Պելճիա, Ռուսիա, մինչև անգամ թուրքիս ուղեցին իրենց Արուեստահանդէսներն ունենալ, զորս կը համարէին լաւագոյն եղանակ տասնելու ճարտարութեանց պայմանները, և յառաջացունել զանոնք նախանձաւորութիւն գրգռելով:

Իտալիա ալ անտարբեր չէր մնար այսպիսի մրցանաց մէջ, և Գուրին քաղաքն յամին 1805 բացաւ իր առաջին հանդէսը զեղարուեստից և ճարտարութեանց. սակայն յետ 1829 ամին պարբերաւոր եղան այս հանդէսներն արուեստից և ճարտարութեանց. ի սկիզբան երեք տարիէ երեք տարի, յետոյ վեց տարիէ վեց տարի: Եւ տարի տարուան վրայ յառաջագիմութիւնն ալ սկսաւ աճիլ. և յամին 1829 ի հանդէս ելնող արուեստագիտաց թիւն էր 370, իսկ յամին 1858 անոնց թիւն եղաւ մինչև 1500:

Միւս քաղաքն ալ մրցանակ կը բաշ-

խէր անոնց որ գիւտ կը գտնէին և կամ ճարտարութեան ճիւղ մը կը կատարելադործէին . իսկ յետ 1825 թուոյն , ընդհանուր մրցանք կ'ըլլային արուեստից և ճարտարութեան՝ տարի մը Միլան , երկրորդ տարին Վենետիկ . վասն զի այն ժամանակներն այս երկու մայրաքաղաքները մէկ տէրութիւն կը կազմէին : Նոյնպէս Իտալիոյ միւս մայրաքաղաքներն ալ ունեցան իրենց Արուեստահանգէսներն գեղարուեստից և ճարտարութեանց . ինչպէս Նաբոլի , Հոմ , և Ֆիորենցա :

Սակայն այս ամենն ալ մէյմէկ ճգունք էին , որով իւրաքանչիւր ազգ կը կրթէր իր ուժերը , յառաջ քան ի՞նչեւել յասպարէզ համալսարհական Արուեստահանգիսից և մրցելու այլոց հետ :

Ը

Համալսարհական Արուեստահանգիսի մը գաղափարը գերազանց աստիճանի բարեբար եղաւ . ազգք և ժողովուրդք , մէկմէկէ տարբեր կլիմայիւ , բարուք , կրթութեամբ , մէկմէկու ընդդիմակ կենօք և բնութեամբ , եղբայրաբար կը փոխանակեն ինչ որ մէկուն առատ է , և ինչ որ միւսոյն պակաս է : Ալխարհիս իւրաքանչիւր մասն իրարմէ բաժնուած է պատուարներով լեռանց , անտառաց , ծովուց . բայց ճարտարութիւնն և համակրութիւնն որ կը միացունէ մարդկային ընտանեաց բոլոր անդամները , որոնց առեւերոյթ այլևայլութիւնքը կարող չեն մոռցունել տալ իրենց ազգակցութիւնը , խորտակեցին այն խափանարար պատուարները , որպէս զի մարդիկ ճանչնան զիրար ու յարգեն , և բաղդատեն իրենց աշխատանքն ու իրենց քաղաքակրթութիւնը :

Երազատեսաց բանաստեղծութեանը փոխանակեց աշխատաւորաց բանաստեղծութիւնը . բաց 'ի սակաւթիւստեղծագործաց 'ի գեղարուեստս , այլք նշանակութիւն մը չունէին . բայց յետոյ կը յառնէր խումբ մը հզօրեղ աշխատաւորաց , որոնք փոխանակ գը-

րեանք թողլու , կը պատրաստէին օդատակար գործոց ժառանգութիւնն յետնոց : Ընդդիմակաց ուժերուն ճիւղ հաշիւն ընելով անհուն յոգնալան և մանրաքնին ուսմամբ , գիտնականք այնպիսի հրաշից գործող կ'ըլլային , որոնք կ'ահացունեն երևակայութիւնը և կը սարսափեցունեն զգացմունքը : Ասդին ընդ մէջ երկու լեռանց կը կախէին կամուրջ մը , որ երկնից կապուտակին վրայ կը նկարուէր իբրև սարգի ոստայն մը ձգուած անդնդոց վրայ . անդին ամենէն յանդուգն երևակայութեւ սահմանները խորտակելով՝ կ'արձակէին չարք մը կառաց յոգեշարժ զօրութեամբ մղուած երազաստահ ճանապարհներուն վրայ գահալիք ընթացիւք : Անդդիս , հայրենիք փորձառու ճարտարաց և մեքենական ստեղծագործութեանց , համախմբեց առաջին անգամ բոլոր ազգերը , որպէս զի ցուցընեն իրենց յառաջագիմութիւնքն 'ի ճարտարութեան , որ եղբր էր ճշմարիտ թագուհին աշխարհիս , և բացառ 'ի Լոնտոն առաջին համալսարհական Արուեստահանգէսն յամին 1851 :

Մարդկութեան պատմութեանը մէջ նորանշան համարուեցաւ այս դէպքը : Թէպէտ և մակերևութին տարածութեամբ ուժ անգամ փոքրագոյն էր քան ինչ որ է հիմա Բարիզու Արուեստահանգէսը , սակայն այնչափ զարմանք չարժեց , որ մինչև 6,039,195 այցելութեան ապարեցին երթալ տեսնելու այն տարօրինակ գործը : Մտաւորական և ձեռագործական արուեստից արդիւնքը գետեղուած էին թիշերդեղայ պալատան մը մէջ , որ այն միայն արժանի էր դասիլ եօթն հրաշխաց կարգը , որոնց վրայ հնութիւնը կը պարծի : Այն պալատը , բոլոր ապակեայ պատերովն ու երկաթեայ և ձոյլ կամաքովն ոտքի վրայ ելաւ միայն երեք ամսուան մէջ , անդուլ աշխատութեամբ 4500 գործաւորաց :

Այն հանդիսատեղին հանդերձ գետնովն , առաջին գատիկոնովն ու յարակից տեղեքը , գրաւեց 95000 քառակուսի

մէդր մակերեւոյթ . Արուեստահանդէսը բաց մնաց 147 օր, և նորութեանն համար բազմութեամբ դիմեցին այցելութեանն զայն, որոնք անդղիական կառավարութե մուտք տուին 10,608050 ֆռանգ .

Հանդէս ելնող արուեստագէտք էին իբր 17 հազար և աւելի :

Մեծ եղան օգուտքն որ առաջ եկան այն առաջին համախմբութենէն . բազդատութիւնքն տուին յահաւէտ տեղեկութիւններ, ճանչցուցին իրարու ժողովրդոց իրական արժէքը, և փարատեցին շատ մը վնասակար նախապաշարումներ :

Թ

Օրինակն արգասաւոր եղաւ . երկու տարի վերջը կատարուեցաւ համախարհական արուեստահանդէս մը 'ի Նիւ-իօք , յԱմերիկա . ետքն յամին 1855 բացուեցաւ Բարիզու համախարհական Արուեստահանդէսը , որ տարածութեամբ շատ աւելի ընդարձակ էր քան լոնտոնին , վասն զի 80 հազար քառակուսի մէդր գետին կը գրաւէր . աւելի երկար տևեց , 200 օր բաց մնալով . սակայն քան զայն սակաւաւոր այցելու ունեցաւ , որոնց թիւն հասաւ 5,162030 հոգի , և նուազ յահաւէտ եղաւ , տալով մուտք 3,202375 ֆռանգ :

Լոնտրայի երկրորդ Արուեստահանդէսն յամին 1862 շատ աւելի ընդարձակ եղաւ քան զառաջինը , գրաւելով 150 հազար քառակուսի մէդր տարածութիւն . բայց ոչ այնպիսի բազմաթիւ այցելու ունեցաւ , որոնց բովանդակութիւնն եղաւ 6,241403 հոգի , և տևեց 170 օր , ու պտղաբերեց նուազ քան զառաջինը , տալով մուտք 10,212200 ֆռանգ :

Բարիզու երկրորդ համախարհական Արուեստահանդէսն յամին 1867 աւելի ընդարձակութիւն ունէր , գրաւելով 460 հազար քառակուսի մէդր տարածութիւն . աւելի երկայն տևեց , բաց մնալով 217 օր . շատ աւելի այցելու ու-

նեցաւ , որոնց թիւն եղաւ 8,805969 հոգի , որոնք գանձուն տուին մուտք 10,504600 ֆռանգ :

Աւստրիա ալ ուզեց հետեւել Անգղիոյ և Գաղղիոյ օրինակին , և յամին 1873 բացաւ 'ի վեննա իր առաջին համախարհական Արուեստահանդէսն աւելի ընդարձակ տարածութեամբ քան զառաջինն , գրաւելով 480 հազար քառակուսի մէդր մակերեւոյթ . տևեց 186 օր , և ունեցաւ 6,740550 այցելուք , որոնք տուին մուտք 5,161850 ֆռանգ , որով փոխանակ վնաստակի գանձը վնաս կրեց :

Մինչև հիմայ քան զամենն աւելի բազդաւոր Ամերիկայի ֆելատեւրիոյ համախարհական Արուեստահանդէսն եղաւ յամին 1876 , որուն յարկածաւ ծուկ շինուածոց տարածութիւնն էր 200 հազար քառակուսի մէդր , 'ի բաց առեալ անյարկ ընդարձակ մասերը . տևեց 189 օր , ունեցաւ 9,449000 այցելուք , և տուաւ մուտք 17,472254 ֆռանգ :

Իւ ահա հասանք ներկայ համախարհական Արուեստահանդիսին Բարիզու , որուն համառօտ պատմութիւնն հարկ կը սեպենք դրօշմել :

Ժ

Յամին 1876 մարտ 28 , քանի մը պաշտօնական գրութեանց մէջ յերևան եկաւ այս համախարհական Արուեստահանդիսին առաջին նշանը . Գաղղիոյ հասարակապետութեան նախագահը հրամանագրով մը կը կարգադրէր Արուեստահանդիսից բարձրագոյն յանձնաժողովները , որ պատրաստեն մօտալուտ Արուեստահանդէս մը բանալու 'ի Բարիզ :

Այն թուականին նոյն նախարարքն էին , որոնք յետ այլ և այլ յեղափոխութեանց այսօր ալ իրենք կը կառավարեն զԳաղղիա . ուստի զարմանալի է այս հանդիպումը մարդկային գործոց :

Հետեւեալ ապրիլի 5 թիւոյն Պաշտօնական օրագիրը (Journal officiel) կը

հրատարակէր Նախագահին հրամանա-
գիրն, որով կը վճռէր բանալ համաշ-
խարհական Արուեստահանդէս մը 'ի
Քարիզ երկրագործական և ճարտարա-
կան արդեանց, 'ի 1 մայիսի 1878 ա-
մին, և փակել զայն յ31 հոկտեմբերի
նոյն տարւոյն :

Ամեն տեսակ արգիւնք պիտի ընդու-
նուէին այն Արուեստահանդիսին մէջ :

Ուրիշ հրամանագիր մ'ալ, 17 ա-
պրիլի, երկրագործական և ճարտարա-
կան արդեանց վրայ կը յաւելուր նաև
գեղարուեստները :

Միանգամայն առանց ժամանակ կոր-
սնացունելու, նոյն ապրիլի 25 թուա-
կանով առ յանձնաժողովն Արուեստա-
հանդիսից տրուած տեղեկագիրը կը
խօսէր մեծագործ ծրագիրներու վրայ,
որոնք պատրաստ էին յարգիւնս գա-
լու :

Շուտով և իրաւամբ մէկդի թողուե-
ցաւ այն գաղափարն, որ կ'առաջարկէր
Քարիզու չրջապատէն դուրս կանգնել
Արուեստահանդիսի շէնքը. ոյինչ նուազ
անընդունելի եղան աւելի կամ նուազ
տարօրինակ խորհուրդներն, որով կ'ու-
զէին Արուեստահանդէսը կանգնել 'ի
Դիւլլոյի, յարկելով պարտէզն ու Ե-
ղիսեան ըստած դաշտերը. սակայն
ընտրելագոյն համարուեցաւ Արիսեան
Դաշտը : Բայց Արիսեան Դաշտն ալ ան-
ձուկ էր, բաւական չէր բովանդակելու
առաջարկեալ Արուեստահանդէսն, ա-
նոր համար վրան աւելցաւ Դրոգատէ-
րոյի բլրակը, որ պիտի միանար Արի-
սեան Դաշտին հետ յարկածածուկ անց-
քով մը, ձգելով զայն Ենայի ըստած
կամփին վրայէն. և բլրակին վրայ կը
մտաւուէր կանգնել փայտաշէն դա-
լիւ մը, որ կարող ըլլայ բովանդակել
տասն հազար հոգի : Առաջարկեալ չի-
նուածոց յարկածածուկ մասը կը հա-
մարուէր իր 270000 քառակուսի մէզր,
այսինքն 220000 քառակուսի մէզր Ա-
րիսեան Դաշտին վրայ, և 50000 քա-
ռակուսի մէզր Դրոգատէրոյի վրայ,
մինչ յամին 1867 յարկածածուկ մասն
էր 153000 քառակուսի մէզր :

Իսկ ձեռքն կողմանէ Նախամեծար
համարուեցաւ ուղղագիծ բաժանմանց
դրուիթիւնը քան բոլորչի բաժանմանց
դրուիթիւնը, ինչպէս էր յամին 1867,
որ մեռեալ դատարկ անկիւններ կը
թողուր, մինչդեռ ուղղագիծ բաժան-
մունքը թոյլ կու տայ բաշխել Արիսեան
Դաշտը պիւթագորեան ընդարձակ ա-
ղիւսակ մը, որուն վրայ ըստ երկույ-
նութեան պիտի գտնուէին մի և նոյն
տեսակի ամենայն արդիւնք, և ըստ
լայնութեան պիտի գտնուէին մի և նոյն
ազգի մը ամենայն արդիւնք :

Այս բաժանումները պէտք էին ըլլալ
երկաթէ և ամրութիւննին աղիւսէ և
առաջէ, որպէս զի գիրաւ կարող
ըլլան գործածուիլ Արուեստահանդէսը
վերջանալէն ետքն ալ :

Ուրեմն Արիսեան Դաշտին մէջ կան-
գնուելիք պալատը պիտի շինուեր այս
նախագաղափարին վրայ, շուրջը պա-
տած բուրաստան մը հանդերձ յարա-
կից և մասնաւոր շինութիւններով, և
պիտի կապուէր Դրոգատէրոյի հետ
այն փառաւոր անցքով, զոր վերագոյն
յիշեցինք : Ուստի մրցանքի հրաւիրուե-
ցան ճարտարապետը, որոնք քսան օ-
րուան մէջ, այսինքն սկսեալ 25 ապրիլի
մինչև 16 մայիսի, պիտի ներկայացու-
նէին իրենց ծրագիրը :

Յանձնաժողովը գումարուեցաւ 17
մայիսի, և սկսաւ քննել առաջարկուած
յատակագիծներն ու ծրագիրներն, ո-
րոնք 94 հատ էին թուով : Անոնցմէ և
ոչ մէկն ըստ ամենայնի կը ընուր առա-
ջարկեալ պայմաններն, անոր համար
ժողովականք առաջարկեցին վարձա-
տրել այն ծրագիրներէն վեցը՝ 3000
Ֆռանդ տալով, և միւս վեցը՝ 6000
Ֆռանդ տալով, և առնուլ այն ծրա-
գիրներէն ինչ որ հանճարաւոր կամ նո-
րահնար էր, և կազմել ամբողջ յա-
տակագիծ մը, և ինքն յանձնաժողովը
վրան առնու անոր շինութիւնը :

Այս նախապատրաստական աշխա-
տութիւնները լմննալով յանձնաժողով-
ւոյն կողմանէ, գործադիր իշխանու-
թիւնն ալ իր հաւանութիւնը տուաւ :

այն գործոյն , և 26 յունիսի խնդրեց
հաճութիւնն օրէնսդիր ժողովոյն , ո՞ր
րուն կը պատկանէր կարևոր դրամն
հայթայթել :

Այս ամսօրեայ ժամանակին մէջ գա-
ղափարներն երթալով զարգացեր էին
և հետզհետէ աւելի ալ պարզուեր էին .
Ենայի կամբիլին վրայ ձգուելիք յարկա-
ծածուկ անցքն աւելորդ համարուե-
ցաւ , միանգամայն Դրոգատէրոյի վրայ
կանգնուելիք շէնքին յատակագիծն
ընդարձակեցաւ : Փայտաշէն դահլճին
փոխանակեց ճշմարիտ պալատ մը կե-
դրոնական բոլորչի հովանոցով , որ պի-
տի բովանդակէր իր մէջը վեցէն ութ
հազար հոգի , նուագախմբից կամբա-
նախօսութեանց համար , հանդերձ եր-
կու կողմանէ յարակից կիսաբոլոր ընդ-
արձակ շէնքով , ուր պիտի դրուէին գեղ-
արուեստը . իսկ կենդրոնական բոլորչի
հովանոցին խորսխէն պիտի բղխէր հո-
յակապ ջրվէժ մը , տալով օրն երեսուն և
վեց հազար խորանարդ մէդր ջուր , շատ
աւելի մեծագործ քան ինչ որ են Սէն-
Գլուի ջրվէժքն և անոնց օրինակին վրայ
շինուած . և զառիկայքն ալ պիտի զար-
դարուէին գեղեցկաշուք շինուածնե-
րով :

Ըլլուելիք ծախուց հաշիւն ալ քըն-
նուած և խմբագրուած էր , և կ'իլլէր
իբր 35,313000 ֆռանգ , գրեթէ 12
միլիոն ֆռանգ աւելի քան ինչ որ յա-
մին 1867 ծախք եղեր էր , որ կը հաս-
նէր 23 միլիոն ֆռանգ . այս առաւելու-
թեանս պատճառն էր այս անգամ յար-
կով գոցուելիք մակերևութին շատ ա-
ւելի մեծ ըլլալն :

Բայց թէ որ ըլլալիք ծախքն աւելի
էր , ակնկալութիւնն ալ մեծ էր աւելի
վաստակ ընելու :

Ինչպէս վերագոյն տեսանք , յամին
1855 , մուտքն եղաւ 3,202375 ֆռանգ
և յամին 1867 այս մուտքն եղաւ
10504600 ֆռանգ , իսկ յամին 1878
յոյս կայ որ մուտքն ըլլայ աւելի քան
14 միլիոն ֆռանգ :

Թամին 1867 , այլ և այլ մասունք
վարձու տալով և ցուցակի վաճառմամբ

մուտք գոյացաւ 1,235000 ֆռանգ ,
նոյնը կը յուսացուի նաև յամին 1878 ,
Թամին 1867 , Արուեստահանդէսը
վերջանալէն ետև ատաղձները նորէն
վաճառուելով մուտք եղաւ իբր 1075000
ֆռանգ . բայց բոլորչի ըլլալով շէնքն
ատաղձները աւելի զժուարաւ բանի
կրնային գալ . իսկ յամին 1878 կը յու-
սացուի որ ատաղձները կրկին վաճա-
ռելով և միլիոն ֆռանգ ձեռք ձգուի ,
վասն զի այն ատաղձները շատ աւելի
դիւրաւ կրնան գործածուիլ :

ԺԱ

Այս Արուեստահանդէսը մինչև հիմա
ընդ բոլոր աշխարհ եղածներէն աւելի
գեղեցիկ է , և քան զամենն աւելի ընդ-
արձակ , զոր Գաղղիա պատրաստեց և
ընծայեց համայն ազգաց : 1 մայիս 1878
նուիրագործեց խաղաղական աշխա-
տութեան յաղթանակը : Գաղղիա ա-
ռաւ իր բաղձացեալ վրէժն , առանց
թողլու իր հետոցը վրայ ոչ ծխոտեալ
փլատակներ աւերեալ գիւղից ու քա-
ղաքաց , ոչ ընդարձակ դաշտեր հնձուած
մեռելներով ու փրաւորելով , առանց
թափել տալու կաթիլ մը արտասուաց
ոչ մարց և ոչ ամուսնաց , առանց գա-
հափլիժելու ժողովուրդ մը ազգ մը թը-
շուառութեան անդունդը , և առանց մա-
տուցանելու բիւրաւոր զոհեր պատե-
րազմաց արիւնարբու յաստուծոյն գա-
ղանական զօրութեանը : Գաղղիա նա-
խամեծար համարեցաւ ուրիշ տեսակ
պատերազմ , պատերազմ աշխատանաց
և բարւոյ , որ զինքն առաջնորդեց զէպ
'ի բարօրութիւն :

Խաղաղական պատերազմունք են ա-
սոնք . վասն զի այս պատերազմները չեն
սպաններ , այլ կ'ապրեցունեն . չեն վի-
րաւորեր , այլ կը ժողովրդականացու-
նեն կենցաղօգուտ գիւտերն , որոնք կը
պահպանեն զաշխատաւորս վտանգնե-
րէ և 'ի վիրաց : Այս պատերազմներէն
կ'ըլլեն յաղթականք , բայց ոչ երբէք
յաղթեալք . վասն զի իւրաքանչիւրին
յաղթութենէն ամենքն ալ կ'օգտուին ,
և մտաւորական յառաջադիմութիւնը

կրնդարձակէ հասարակաց իշխանութիւնը: Այսպիսի պատերազմաց մէջ աշխարհակալք բան մը իրենց չեն առնուր, այլ մանաւանդ կու տան: — Քան զայս լաւագոյն պատերազմունք չկան, յորս ազգք և ազինք ձեռն 'ի գործ տուած, 'ի մի և 'ի նոյն գործ, կը կանգնին իբրև եղբարք, յորս ամենայն մարդիկ կը ճանչցուին մի և նոյն հօր որդիք: Որոնք ամենն ալ ունին մի և նոյն թըշնամին. կարիք մարմնոյ և հոգւոյ, տըգիտութիւն, սով, ծարաւ, ցուրտ և հիւսաթիւնութիւնք: Արդ ժամէ հաշտուելու մէկմէկու հետ, և եղբայրակցելու աշխատութեան մէջ. շատ իսկ մարդկային արին թափուեցաւ, և երկիրս երկար ատեն սպանդանոց եղաւ, հիմայ ալ ժամանակն է որ գործարան ըլլայ. Մեռցի մարտ, և կեցցէ խաղաղութիւն:

Աշխատութեան այս համաշխարհական տօնը ներկայ արեւելեան պատերազմին դէմ ամենամեծ բողոք է ուղատապարտութիւն, և քաղաքակրթութեան բարձրաձայն հաստատութիւն:

Առ խաղաղութիւն գոհաբանութեան երգ մըն էր որ ամենուն սրտին խորէն բարձրացաւ, որ յորդատէրոյի հոյակապ ճակատին վրայ խորհրդաւոր տառերով դրոյմուեցաւ, որ արուեստից ու գիտութեանց ցուցցցած հրաշալեաց մէջէն վերացաւ, որ ամեն ազգաց' հովուն պարզուած գոյնզգոյն միացեալ դրօշակներէն փողփողեցաւ:

Բոլոր Եւրոպա, մանաւանդ բոլանդակ աշխարհս հանդիսագիր էր յորդատէրոյի բարձանցը վրայ. ուր ազգք և ազինք համախմբուեր էին հրաւիրմամբ այն Գաղղիոյ, որուն մերձաւոր անցեալն իբր երազ կարծել կու տայ նոյն աւուր չքեղութիւնը:

Երբ երկիր մը ունեցած ըլլայ այնչափ ձախողութիւն ինչ որ ունեցաւ Գաղղիա, երբ ազգ մը կրած ըլլայ այնչափ զոհ ինչ որ կրեց զաղղիական ազգը, անկարելի է որ մէկն որչափ ալ անկարելի էր ըլլայ՝ չզարմանայ ու յապուշ չկրթի տեսնելով այնպիսի հանդէս մը:

Դեռ ևս շատ տարի չկայ, յետահեղ պատերազմի մը, յետ արհաւրաց ընտանի կռուոյ մը (Commune), յետ հատուցանելու հինգ հազար միլիոն ֆռ. առ այն Գերմանիա, որուն ձեռնարուեստական ծանր տաղանապանաց նիւթ եղաւ առած դրամը, ու կարող էր մտածել այսպիսի մօտալուտ, այսպիսի կատարեալ, այսպիսի յաղթական և այսպիսի մեծահոգի վրիժառութիւն մը 'ի կողմանէ Գաղղիոյ, որ կը հրաւիրէ 'ի սուրբ անուն խաղաղութեան և աշխատանաց՝ յերապրական ժողով՝ զազգս և ազինս և կը համախմբէ Արիսեան Դաշտին հոյակապ շինուածոց մէջ բոլոր ինչ որ գիտցաւ ստեղծագործել մարդկային իմացականութիւնն ու հանճարը թէ ճարտարութեամբ և թէ գեղարուեստիւք:

Ի 1 մայիսի 1878, առաւօտանց կառուի բոլոր Բարիզ քաղաքը տօնական հանդերձանօք զարդարուեր էր, և սկըսեալ մեծատան բազմահարուստ պալատանէն մինչև աղքատին խոնարհ տնակը կը շողշողէին պարծանաց գոյնզգոյն դրօշակներով. ամենուն դիմաց վրայ զուարթութիւն կը փայլէր, ամենքն ալ կը մասնակցէին նոյն օրուան հասարակաց ուրախութեանը, և ամենքն ալ կը տօնախմբէին խաղաղութեան, աշխատութեան և միութեան այս հրաշակերտը, որուն նմանը մինչև այժմ տեսնուած չէ:

Միայն երկինք խոժոռեց իր դէմը, և մինչև կէս աւուր մօտ արեւու ճառագայթ մը յոյս կու տար գեղեցիկ միջօրէի, և ահա ժամը մէկին ատեններն երբ հրաւիրեալք խուռն բազմութեամբ կը դիմէին դէպ 'ի յորդատէրոյ կամ Արիսեան Դաշտը, բացուեցան երկնից սահանքն և թափեցին մրկակից տեղատարափ մը հանդերձ փայլատակամբ, շանթիւք և կարկտաք, և ողողեցին պակուցեալ և խռնեալ բազմութիւնը, որ հովանոց 'ի ձեռին կանգնած հեղեղի նման անձրեւի տակ չէր կարող դէպ 'ի առաջ կամ յետ շարժիլ: Ճանապարհները մէյմէկ հեղեղ փոխուե-

ցան, որոնց մէջէն հարկադրուած էին հետիոտս անցնիլ արք և կանայք, աղտեղելով հազուատ և ագանելիք։ Անձրեկն սաստկութիւնն իննելով սկըսան հանիլ հեծելազոր զրահաւորաց առաջնորդութեամբ՝ ծերակուտի և երեսփոխանաց ժողովներուն նախագահները կառք, ետքն եկան օտարազգի արքայազունք և զեսպանք տէրութեանց, որոնք ներկայ պիտի գտնուէին այն հանդիսին։ Ժամն երկուքէն քանի մը վայրկեան առաջ հանդիսաւոր կերպով հասաւ փառաւոր կառք մարալխատն Մազ-Մահոն, նախագահ հասարակապետութեան Գաղղիոյ։ Պատերազմական փողոց հընչմունքն ողջունեցին զինքն, որ մտաւ Դրոգատէրոյի կեդրոնական շէնքն և ինչ ազգոյի հրապարակին վրայ, ուր իրեն կը սպասէին երկրագործութեան և վաճառականութեան նախարարն և Արուեստահանդիսին ընդհանուր վերատեսուչը հանդերձ իրենց պարագայիւր։

Մարալխատը շուտ մը ելաւ այն ընդարձակ դահլիճն որ պատուոյ մուտքին ձախակողմը կ'ընկնի, ուր ժողովը երէն էին թագաւորազուն հիւրերը, դեսպանք տէրութեանց, և օտարազգի ընդհանուր ներկայացուցիչք Արուեստահանդիսին։ Համառօտ խօսքով բարեկց զմարալխատն շինուածապետաց գլուխը, և երկրագործութեան ու վաճառականութեան նախարարն ալ ճառ մ'ուղղեց առ նախագահն հասարակապետութեան՝ առ նախագահն ծերակուտի ժողովոյն և առ նախագահն երեսփոխանաց ժողովոյն, որոնք կը ներկայացունէին միաբանութեամբ Պետութեան երեք մեծ իշխանութիւնները։ Այն ճառին կարճ պատասխան մը տուաւ նախագահ մարալխատն ըսելով թէ ինքն ալ հաստատ վստահութիւն ունի որ 1878 ամի Արուեստահանդէսը կը բանայ նոր դարագլուխ մը խաղաղութեան, յառաջագիմութեան և մեծութեան՝ միութեամբ և աշխատասիրութեամբ վերածնուած Գաղղիոյ։ Ետ-

քըն յառաջեց դէպ 'ի չքեղ հովանոցն որ ջրվէժին մեծակառուց կամարին վրայ կանգնուած է և բոլորչի պալատան կեդրոնէն կը տիրէ Դրոգատէրոյի բուրաստանացը վրայ և կը նայի դէպ Արիսեան Դաշտը, ու բարձրաձայն ըսաւ։

ՅԱՆՈՒՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԿԸ ԵՄԵՆՈՒՑԱՆԵՐ ՈՐ ԲԱՑՈՒՄԵ Ե ԵՐՈՒՆԵՏԱՀԱՂԻՄՆ 1878 ԱՄԻՆ։

Մէկէն հարիւր մէկ հարուածք թընդանօթից ողջունեցին այս բացումը։ Իսկ զինուորներն՝ որոնք բուրաստանաց մէկ կարգաւ շարուած էին, զէնք վերացուցին 'ի ձայն զինուորական երաժշտութեանց։ Հազարաւոր դրօշակներ ամենայն ազգաց իրենց աշտարակաց ու գմբէթներուն դագաթէն 'ի քթթէն աւան պարզեցին հովուն իրենց խորշխորչները։ Ջրվէժն ալ յանկարծ բացաւ իր սահանքը, որուն ջրերն սկսան ողողել ընդարձակ աւազանները կամ հիւնայի կերպով երկիրը բարձրանալ դէպ 'ի վեր ցայտելով։ Արեն ալ վայրկեան մը տեսնուեցաւ և մեծ չքեղութիւն տուաւ հանդիսին, ցլացունելով ծիրանի գօտոյն այլ և այլ գոյները ջրվէժին երկնացայտ շրոց վրայ։

Բայց երբ նախագահ մարալխատն հանդերձ հանդիսականքը վար իննելով Դրոգատէրոյէն դէպ 'ի Արիսեան Դաշտը կ'երթային, անձրեկ կաթիլները սկսան նորէն տեղալ և բաւական նեղութիւն տալ։ Իսկ մարալխատն անվերջով հետն առած բաղմամբիւ արքայազունները, դեսպանները, ծերակուտներն ու երեսփոխաններն անցաւ զինուորաց միջէն, որ բոլոր ճամբուն երկայնութիւնը բռնեց էին և ինայի կամրջէն մտաւ Արիսեան Դաշտն, ուր մեծ գաւթին մէջ ժողուեք էին բոլոր պատգամաւորքն ատենակալաց, բանակին, կղերին, համալսարանին, բարիչու քաղաքաժողովոյն, և ուրիշ շատերը, և զամենքն ալ մէկիկ մէկիկ բարեկելով մտաւ բուն Արուեստահանդիսին հրակայաձև շէնքէն ներս, Ազգաց ըսուած ճամբան, որ Արիսեան Դաշտին շինու-

թեանց մէկ ծայրէն միւսը կ'երթայ , և կը բաժնէ գաղղիական մասը օտար ազգաց մասէն : Երկայնութիւնն է գրեթէ 730 մէդր , և մէկ կողմանէ զարդարուած է գաղղիական բաժնից ճակատներով , միւս կողմանէ այլ և այլ ազգաց շինութիւններով : Կարգաւ կու գան արուեստակերտ հինգ ճակատունքն անգղիական բաժնին , ամենքն ալ մէկմէկէ տարբեր . Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց շինութիւնները , Շուետի ու Նորուեկիայի փայտաշէն փայլուն ճակատները , Իտալիոյ ճակատն հանդերձ հովանոցովը . Ճաքոնի տաճարը և Չինացի բակտը . ետքէն կու գայ Սպանիա իր բազմադունի Ալհամբայով . Աւստրիա-Հունգարիա՝ որուն ճակատուն վրայ կը կանգնին խորհրդաւոր արձանքն Արուեստի , Գիտութեան , Վաճառականութե : Ետքն ընդառաջ կ'ելլէ Ռուսիա իր գեղջկական փայտաշէն ընդարձակ ճակատովը . Չուիցերի՝ կապուտակ գմբեթաւն , որուն վրայ նկարուած են զօդիակոսի կամարին համաստեղութիւնները : Բետոյ կու գայ Պելճիոյ մեծագործ ճակատն , ուր քար , աղիւս և մարմարիոնք վսեմ ու միանգամայն անպաճոյճ միաբանութիւն մը կը կազմեն :

Վերջապէս հետ զհետէ կու գան իրենց ճակատներովն Յունաստան հանդերձ Պերիկլէսի տամբը , Տանիմարգա , միջին ու հարաւային Ամերիկայի հասարակապետութիւնք , Պարսկաստան , Աննամի կայսրութիւն , Դունուզ , Մարոք , Գամպոս . մանրիկ տէրութիւնքն Մոնագոյի , Սան Մարինոյի և Անտորայի : Ամենէն ետքը կը կնքեն Բորգոսէպի գոթաձև մեծագործ փաղպուս ճակատն ու Հոլանտիոյ աղիւսակերտ անպաճոյճ ճակատը . իսկ Գերմանիա տեսնելով ազգաց այս միաբանութիւնը , վերջապէս ինքն ալ շարժեցաբաննելու այս խաղաղասիրական դաշնակցութեան մէջ , և թէպէտ ուշ , սակայն ունեցաւ իր բաժինն ամենէն ծայրը : Այցելելով իւրաքանչիւր ազգաց այս բաժիններն և աչք մ'ալ տալով

մասնաւորապէս Դաղղիական բաժնին , մարաջախուն հանդերձ հանդիսականոր ձեռնարուեստից սրահէն անցնելով , ուր գործաւորը իւրաքանչիւր իրենց արուեստին կ'աշխատէին , դուրս ելաւ ժամն երեքին : Երբ այս պաշտօնական արարողութիւնը վերջացաւ , և հանդիսականք ցրուեցան , այն ժամանակն սկսաւ բուն ճշմարիտ հանդէսն հասարակաց , որ խուռն բազմութեամբ հեղեղի պէս ողողեցին Արուեստահանդիսին տեղունքը : Աւելի քան 80000 հոգի մինչև երեկոյեան ժամը վեց մնացին Արիսեան Դաշտը կամ Դրոգատէրոյի վրայ : Ետքը խմբովին թափեցան Բարիզ , ուր պատրաստութիւն կը տեսնուէր երեկոյեան լուսավառութեան , որուն նմանն անկարելի է երևակոյել : Այն ընդարձակած աւալ քաղաքը բոլոր լուսոյ ովկէանոսի մէջ ընկղմեր էր . Արիսեան Դաշտին փարոսները գոյնզգոյն լոյսերով կը փայլէին . Ելեկտրական լոյսն ալ յաղթական կամարին վրայէն և կամ ուրիշ բարձրութիւններէն ամեն կողմ կ'արձակէր իր ակնախտիտ ճառագայթները : Ամեն զի զուարթութիւն տրեք էր և մեծ ոգևորութիւն կար : Նշանաւոր հրապարակներն ու խմբավայրերն այնչափ անթիւ բազմութեամբ լցուիւր էին , որ անցուդարձը զրեթէ անհնարին էր : Հազարաւոր կառք յուշլիարներուն վրայ և փողոցներուն մէջ կ'երթային ու կու գային : Ախարհիս չորս կողմէն մեծ բազմութիւն լցուած էր Բարիզ , և անձուկ կէտի մը վրայ համախմբուեալ էին ամենայն ազգք և լեզուք : Ժողովրդեան ոգևորութիւնն աննկարագրելի էր , այնու ամենայնիւ և ոչ մէկ տեղ պղտի անկարգութիւն մը չպատահեցաւ , կատարեալապէս յարգելով կարգապահութիւնն ու կանոնաւորութիւնը :

ԺԳ

Գիշ մ'ալ հաշիւ տեսներ : Արուեստահանդիսին ծախքն համարուած էր 35,713000 ֆրանկ . մուտք 16,235000

Ֆուանդ. քերական (deficit) 16 միլիոն
Ֆուանդ : Այս քերականը պէտք էր վե-
րածուի 10 միլիոն ֆուանդ. վասն զի
յոյս կար որ Բարիդի Գաղաքաժողովը
պիտի օգնէ 6 միլիոն ֆուանդ տալով,
ինչպէս ըրած էր յամին 1867, այսպի-
սի մէկ ձեռնարկութեան մը, ուսկէ ի-
րեն օգուտ կ'ելլէր :

Կը մնային 10 միլիոն ֆուանդ 'ի հա-
շիւ Պետութեան, բայց Պետութիւնն ալ
պիտի օտանար, տրոց կերպարանօք,
քան զայն շատ աւելի մեծ գումար :

Յամին 1867 երկաթուղեաց առեւ-
տուրն տնեցաւ 13 առ 010 : Եթէ նոյն
համեմատութեամբ աճումն յառաջ գա-
լու ըլլայ այս անգամ ալ, երկաթուղիք
պիտի ունենան մուտք իբր 47 միլիոն
ֆուանդ որուն հինգերորդը, որ Պետու-
թեան կը պատկանի, կ'ըլլայ աւելի քան
9 միլիոն ֆուանդ :

Համայնաւուց (bateau-omnibus)
և համայնակառաց (omnibus) տուած
հարկն ալ կայ : Յամին 1867 համայնա-
նաւք տեղափոխեցին իբր 27,876000
հոգի, համայնակառք փոխադրեցին
2,513600 հոգի աւելի քան զնախըն-
թաց տարին : Իսկ կառաց ընկերութիւն-
նը 19 առ 010 աւելի մուտք ունեցաւ :
Բաց 'ի ասոնց տուած հարկէն, կան
թղթատան, ոգելից ըմպելեաց, և այլն,
հարկերը :

Անոր համար Գաղղիոյ կառավարու-
թիւնը մտածեց զանձուն մասնաւոր
ծառայութեանց մէջ, Արուեստահան-
դիսին պատճառաւ, բանալ առանձին
հաշիւ մը ելլից ու մտից : Եւ 1878 տա-
րւոյն ելից ու մտից հաշուեկալոյն մէջ
պիտի դրուէր միայն Պետութեւ տուած
մասը, ուր ինքն Պետութիւնը չափ պի-
տի ունենար Արուեստահանդիսին պատ-
ճառաւ :

Այս ամենը բովանդակուեցաւ բազ-
մաթոգուած օրէնքի մը մէջ, զոր ընդու-
նեցաւ երեսփոխանաց ժողովը, 15 յու-
լիսի, վաւերացուց ծերակուտի ժողո-
վը, 26 յուլիսի 1876, և հրատարա-
կուեցաւ 1 օգոստոսի. իսկ 6 օգոստոսի
ընտրուեցաւ ընդհանուր վերատեսուչ

Արուեստահանդիսին՝ Գրանց (Krantz)
ծերակուտի ժողովոյն անդամը :

Ամենայն ինչ 'ի կարգի էր, Արուես-
տահանդէսն օրէնսդրական պայմանէն
կ'ելլէր զործնականութեան մէջ կը
մտնէր :

Ընդհանուր վերատեսուչն անուա-
նուելէն ամիս մը ետքը հրատարակուե-
ցաւ ընդհանուր կանոնադրութիւնն,
որ Արուեստահանդէս դրուելիք առար-
կաները կը բաժնէր ինն խումբ և ին-
նուոն դաս : Միանգամայն ձրիապէս կը
բաշխուէր կարեւոր միջոցն արուեստա-
գրաց (exposants) և կը տրուէր զե-
տինը լաւ վիճակի մէջ, իրենց թողով
չիմութեանց և կարգաւորութեանց
ժախքը : Բաց 'ի ասկէ, գաղղիացի և
օտարագրի արուեստագիտք մէջերնին
պէտք էին յարմարցունել իրենց ապ-
րանքին պահպանութիւնը : Իսկ միջա-
նակաբաշխութեանց համար սահմա-
նուած էր մէկ միլիոն յիսուն հազար
ֆուանդ :

Մի և նոյն ժամանակը քանի մը գաւա-
ռական յանձնաժողովներ ալ կազմուե-
ցան յառաջ վարելու և կարգաւորելու
Արուեստահանդէս դրուելիք նիւթերը,
և եղած խնդրանաց լրումն տալ : և վեր-
ջապէս կառավարութիւնն ալ հրաւիրեց
բոլոր օտար ազգերը մասնակցելու այս
Արուեստահանդիսին : Իւրաքանչիւր
ազգ իր մասնաւոր Յանձնաժողովը պի-
տի ունենար, որ զիրենք ներկայացու-
նէ և ընդհանուր վերատեսչին հետ ա-
մեն բան կարգաւորէ :

Առանձին ժողով մ'ալ կազմուեցաւ
երգութեալ հոգաբարձուաց (jury) 29
հոկտեմբերի, որոնք ընտրութիւն պի-
տի ընէին ընդունելու իննսուն դասուց
փորագրեալ ներկայացուած առարկա-
յից մէջ :

Մի և նոյն ժամանակն աշխատուե-
թիւնները կը սկսէին թէ Արիստան
Դաշտին մէջ և թէ Դրոգատերոյի վրայ :
Արիստան գաշտին մակերեւոյթը կը հար-
թուէր, Դրոգատերոյի վրայ հակայալէն
խորաշափութիւններ կը կատարուէին,
ուր պիտի ձգուէին հիմունքն այն Պա-

լատան որ ոչ թէ ժամանակաւոր կեանք մը պիտի ունենար, այլ Բարիզու Քաղաքապետին պիտի պահէր զայն Արուեստահանդէսը վերջանալէն ետքը: Միւս կողմանէ ամեն երեք կամ չորս օրը մէկ մը Պաշտօնական օրագիրն ալ կը հրատարակէր նորանոր հրամաններ ու կարգադրութիւններ, որոնք կը կանոնէին այն վիթխարի ձեռնարկութեան այլ և այլ մասուէրը:

Մինչև 16 յունուարի 1877 սահման շնորհուած էր Արուեստահանդէս մըտնելու խնդիրը ընել. սակայն խնդրողները բազմաթիւ ըլլալով և շատ աւելի քան 1867 թուին, անոր համար այս սահմանը մինչև 1 փետրուարի երկարածօքցաւ:

Բայց Եւրոպայի քաղաքական վիճակը մեծ յոյս չէր խոստանար այս Արուեստահանդիսին յաջողութեանը: Արդէն վեց ամիս առաջ ներքին շփոթութիւնը ծագեր էին Ոսմանեան կայսրութեան մէջ, և իբր նախընթաց կարապետը գուշակել կու տային ապա գալիք կռիւն ընդ թուրքիա և ընդ Ռուսիա, ինչպէս որ ալ քիչ ժամանակէն ծագեցաւ, և դեռ ևս Եւրոպայի ուշադրութիւնն ու անձկութիւնը գրաւեր է:

Բաց 'ի ասկէ, Գերմանիա յայտներ էր իր դիտաւորութիւնը չմասնակցելու Արուեստահանդիսին. և այս բանս նշան էր միանգամայն թշնամութեան և նախանձու, զոր պէտք չէր աչքէ թողուլ: Միւս տէրութիւններն ընդունեն էին Գաղղիոյ հրաւերքը, բայց անոնցմէ ալ ոմանք շատ փոյթ էին ցուցնեն, ու մանք ալ ուշ մնացեր էին:

Վերջապէս 1877 տարւոյն կէսերուն Գաղղիոյ մէջ ալ քաղաքական փոփոխութիւն եղաւ, որ ոչինչ նուազ քան զառաջինս գրաւեց հասարակաց մտադրութիւնը. մանաւանդ ժամանակ մ'եղաւ, որ կը կարծուէր թէ ընդհանուր վերատեսուէն Արուեստահանդիսին՝ Գերմանիոյ կ'ուզէր իր հրաժարականը տալ:

Արևելեան պատերազմն, որ արգելք եղաւ թուրքիոյ մասնակցելու Արուեստահանդիսին ու չափ դրաւ Ռուսիոյ

ձգանքը, և Գաղղիոյ մէջ կատարուած ընտրութիւնքն, այս ամենը դժուարացուցին 1877 տարւոյն գործը նկատմամբ Արուեստահանդիսին, երկբայեութիւն ու երկիւղ յարուցին այն ձեռնարկութեան յաջողութեանը վրայ:

Սակայն աշխատութիւնները շարունակուեցան անվրդով ակնկալութեամբ, և կամաց կամաց հասարակաց վստահութիւնն յաղթանակեց: Օտարազգի Յանձնաժողովներն արթնցան, քիչ ժամանակէն միւս ազգերն ալ սկսան մրցիլ իրենց կարևոր միջոցը դրաւելու, այնպէս որ հարկ եղաւ Արևելեան Գաղղիոյ վրայ նոր շինութիւններ կանգնել, որով աւելցան յարկածաժուկ տեղուէրքն իբր քառասուն հազար քառակուսի մէդր:

Միանգամայն Արուեստահանդէսը կը տարածուէր դէպ 'ի աջ, կը յառաջէր Անկար դինուորաց Անկիւլանոցին հրապարակին վրայ, ուր պիտի դրուէին չորքոտանիք. կ'իջնէր Սենայի գետափանց երկայնութեանը վրայ, ուր հաստատուեցաւ ծովային ձկնատեանք (aquarium) մը՝ հազար խորանարդ մէդր ընդունակութեամբ, հանդերձ նաւային ու ծովային առարկաներով. միւս կողմն ալ Դրոքատէրոյի դատարկ միջոցի մը վրայ հիմնուեցաւ անուշ յրոյ ձկնատեանք մը՝ երեք հազար խորանարդ մէդր ընդունակութեամբ:

Մէկ խօսքով, ամեն բան զարմանալի կերպով կը յառաջէր: Նոյն իսկ Պեռլինի կառավարութիւնն ալ, իբր զչարելով իր չմասնակցելու որոշմանը վրայ, թոյլ տուաւ գերմանացի արուեստագիտաց որ գոնէ 'ի հանդէս հանեն գեղարուեստից առարկաները:

Առաջարկեալ ձեռագործաց ընդունելութեան երդուեալ դատաւորները մինչև հոկտեմբերի տիպոյն իրենց գործը լմնացուցեր էին, և 20595 Գաղղիացի առաջարկուաց խնդրածոցը գիշեր էին. վերջէն հետամուտ եղան հսկելու 'ի հանդէս դրուելիք առարկայից տեղաւորութեանը, դատաւորութեանը, դարանաց, զարդարուածքին, և

այլն . և այս ամեն բաներուն համար ըլլալիք ծախքն իրենք կ'որոշէին և արուեստագէտք կը հատուցանէին :

Այս տարւոյս սկիզբն ալ կարգի դրուեցան համախմբութիւնքն ու նուագախմբութիւնքն , որ տեղի պիտի ունենային Դրոգատէրոյի պալատան մէջ , որոնց համար Բարիզու Քաղաքաժողովը քուէարկեր էր նպաստելու 3,000,000 ֆունդ տալով :

Հնազանդեալ ծրագիրներն ընդարձակուելով՝ կարևոր ծախքն ալ աճեցաւ , և քուէարկութեամբ նախապէս որոշուած 35 միլիոն ֆունդաց վրայ հարկ եղաւ յաւելուլ այլ ևս 9 միլիոն ֆունդ , որով նախատահանուած 40 միլիոն ֆունդաւ , այսինքն եղաւ 44,795,000 ֆունդ . որ կրնայ երթալով աւելի աճիլ ու հասնիլ մինչև 50 միլիոն ֆունդ :

Բայց պէտք է գիտնալ որ եթէ 1878 տարւոյն Արուեստահանդէսը կրկինէն աւելի կ'արժէ քան 1867 տարւոյն , սակայն հաշիւ կ'ըլլուի որ ապագայ վաստակը պիտի ըլլայ 34 միլիոն ֆունդ . Միայն այցելուաց մուտքը կը կարծուի թէ ըլլայ 14 միլիոն ֆունդ , ինչպէս վերագոյն ալ յիշատակեցինք , և ատարձաները նորէն վաճառուելով պիտի ելլէ 7,500,000 ֆունդ :

Իսկ գործածուած նիւթերն են 28000 տակառաչափ երկաթ և թիթեղ , որուն կը յուսացուի թէ քիլոկրամը վաճառուի 20 սանդիլ , և կամ 5,600,000 ֆունդ . 6000 տակառաչափ ձոյլ երկաթի զաւազանք , 15 սանդիլ ջիլոկրամը՝ կը նեն 900,000 ֆունդ . 7000 ստէր կամ խորանարդ մէգր փայտեղէն , 20 ֆունստէրը՝ 140,000 ֆունդ . 40,000 քառակուսի մէգր ծածկոյթ յարկի , 10 ֆունդ առ մէգր՝ կ'ընեն 400,000 ֆունդ . ուրիշ ատարձաներն ալ կ'ընեն 460,000 ֆունդ . ուստի ընդ ամենը կը բոլորին 7,500,000 ֆունդ :

Սատարութեամբք և այլ և այլ մտիք կը հաննի վաստակը 33,865,000 ֆունդ , և կը մնան զրեթէ 11 միլիոն ֆունդ , զոր Պետութիւնը պիտի հատուցանէ :

Ահաւասիկ ասոնք են հարեանցարար

այն ամեն պարագայքն որոնց վրայ յաղթանակելով՝ վերջապէս փառաւորութեամբ բացուեցաւ այս Արուեստահանդէսն : Այն ամեն ծրագիրքն , զորս վերագոյն յիշատակեցինք , ամենքն ալ իրագործուեցան : Այս հսկայական և միանգամայն վտանգագործ ձեռնարկութիւնն հասաւ այն աւուր , յորում՝ ելնելով ստեղծագործաց ձեռքէն տըրուեցաւ 'ի վայելս հասարակաց :

Եւ արդ յետ այնչափ վաստակոց , յետ այնքան երկրայութեանց , յետ այնչափ վարանաց և այնչափ վտանգաց , որ արեւելեան պատերազմին հըրդեհը տարածուելով վախ կու տար 'ի դերեւ հանելու աշխատանաց ու կատարուած զոհողութեանց բոլոր այս հրաշալիքը , վերջապէս 1878 տարւոյն համաշխարհական Արուեստահանդէսն 'ի զուլս ելաւ և յաջողեցաւ : Հիմայ Արիսեան Դաշտին մէջ և Դրոգատէրոյի վրայ ազգաց եղբայրակցութիւնքն ոչ եթէ հոգատորական բացազանչութիւնք են կամ բնազանցական մտածմունք , այլ միախմբական իրակութիւն :

Հնգկայինացի քուլին , որ իր միայնութիւնները թողլով եկաւ 'ի Բարիզ , եւրոպական քաղաքակրթութեան գործօն և բեղմնաւոր կեդրոնին մէջ , աշխատելու երեք ամիս մօտ առ մօտ ուստիացի մոսթիկին , կամ Դոլտոյի ու Կրանադայի զուարթ զարբնին . Հնգիկ շաճան , որ կը տեսնէ իր հայրենեաց բնրքը քովէ քով դրուած Պէլճիոյ կամ Անգղիոյ հսկայակապ դործարաններէն ելած բերոց մօտ , կը գտնէ Կոլզոնտայի գոհարականց քով Բարեկոյս զլիւնց ագամանդները , Բրանկայի մեղեսիկը , Նեապոլիս բուսոր , իր երկրին բարբառիկ զինուց հետ խառն Լիէթի կամ Շէֆֆիլտի պողոտայի սուրբերը , անօրինակելի զարապիկները , ֆուուրի կամ Արմագրոնկի վիթխարի թնդանօթները . Բուս պոյալը կը զիտէ Դուլայի խաղալիկները , Կովկասու ոսկեհիւս կերպանները , խիվայի հարուստ թամբերը , մարմարները , մետաղները , Սիպերիոյ բոյսերը , որոնք ամենը իրենց

մօտ ունին Բարիզու ու Հռովմայ ոսկե-
ղէնքը, պարսկական գորգերը, լիոնի
ճամկաւոր դիպակները, Սաքսոնիոյ և
Սէվրի յախճապակները . բայց միան-
գամայն պիտի տեսնէ պարզուած մը-
տացն առջև նոր և անկարծելի հորիզոն
մը ու պիտի դիտէ թէ կայ ասպարէզ
մը՝ որուն վրայ կ'անհետանան քաղա-
քական տարաձայնութիւնք, ցեղական
բնազդմունք, երկրակալական նուաւ,
տացըցիչ միջմունք, և թէ այս ասպա-
րիղէն կը բարձրանայ գոհաբանական
երգ մը, չքեղ, մեծավայելուչ, միխթա-
րական երգ մը առ աշխատանս և առ
բեղմնաւոր արգասիս խաղաղութեան :

Բայց տեղին որուն վրայ այսօր կը
կատարուի աշխատանաց և խաղաղու-
թեան այս տօնախմբութիւնը, չատը
տարբեր տեսարանաց թատր եղեր է :
Այս տեղ երդումն տուաւ, 'ի ձայն
ժափահարութեանց, սահմանադրու-
թեան վրայ՝ Լուդովիկոս Ժ.Չ, և քիչ
ետքն թագապսակ զլուխն ընկաւ ան-
գութ սրոյն ճարակ :

Այս տեղ Առպէսքիէն հրատարակեց
գերագոյն էին պաշտօնը, և կանայք
պսակեցին ծաղկամբը նոր հաւատոց
այս քարոզին զլուխը, և քիչ ետքն այն
զլուխն ալ ընկաւ իր բունէն :

Այս տեղ կայսրն Նաբոլէոն Ա. զօրա-
հանդէս ըրաւ իր մեծ բանակին, և Գաղ-
ղիա պանծացաւ տեսնելով արիական
որդիքը և կայսր ու մեծ բանակ, յաղ-
թութիւնք ու փառք, աշխարհակալու-
թիւնք ու պարծանք, ամենն ալ անե-
րկոյթ եղան 'ի Պէրէզլինա, 'ի Լիբսիա,
'ի Վադէրլոյ, 'ի Ս. Հեղինէ :

Այս տեղ դարձեալ, Դրոգատէրոյի
բարձրութեանը վրայ կ'ուղէին կանգ-
նել այն մեծ աշխարհակալին որդւոյն

ապարանքը, և արդէն հրապարակն ա.
ռեր էր անոր անունը, Թագաւոր Հռով-
մայ (Roi de Rome) . հիմա ուր է այն
ապարանքն, ուր է Թագաւորն Հռով-
մայ : Անոր միայն հրապարակին անու-
նը մնաց, որուն վրայ հիմայ կը ծաղկին
Հոլանտայի կակաչները, և հսկայածն
կ'ամբառնայ Դրոգատէրոյի պալատը :

Վերլապէս այս տեղ տասնութէկ տա-
րի առաջ Նաբոլէոն Գ. կայսրն բացաւ
չքեղաբար վերջինթեր Արուեստահան-
դէան . երեք տարի ետքն և ոչ յիշատակ
մը կը մնար այն ամենէն . Սէտան ամե-
նայն ինչ անհետացուցեր էր, զկայսրն
ու իրեն իշխանութիւնը :

Մի և նոյն տեղւոյն վրայ, ուր որ
Բարիզու Քաղաքաժողովը կանգնեց
էր հոյակապ շէնքը, առաջին դադարն
առաւ գաղղիական բանակը, որ 21 մա-
յիսի 1871 կը մտնէր Բարիզ : Մագ-
Մահոնի թնդանօղները կը հարուա-
ծէին ապստամբեալ քաղաքը մի և նոյն
տեղէն, ուրկէ մի և նոյն Մագ-Մահոն,
նախագահ հասարակապետութեան,
այսօր բացաւ խաղաղութեան այս հան-
դէսը :

Բայց մէկդի թողունք այս վերջին
դիպաց տխուր յիշատակները, որոնք
ձգեցին զԳաղղիա թշուառութեան ան-
դունդը, և զարմանանք այն կենսական
հոգւոյն վրայ, որ ուր հանելով զԳաղ-
ղիա քիչ ժամանակուսն մէջ, ոչ միայն
բուժեց անոր առած վէրքերը և փոխա-
րինեց բոլոր կորուստներուն, այլ նաև
այն աստիճանն հասոյց, որ կարող եղաւ
հրաւիրել բոլոր աշխարհս 'ի տես այս
հանդիսադրութեան, և աշխարհս ալ
ուրախութեամբ համապատասխանեց
անոր հրաւիրանայն :